

LUDZKIE I SPOŁECZNE ZNACZENIE WSI I ROLNICTWA WEDŁUG PIUSA XII

Ks. Paweł Prüfer
Instytut Humanistyczny PWSZ
Gorzów Wielkopolski

Wstęp

Życie wiejsko-rolnicze zasługuje na to, by nadać mu wyjątkowe znaczenie, by uczynić je przedmiotem szczególnej troski, ponieważ zbyt często uwaga socjologów czy polityków zatrzymuje się przede wszystkim na problemach związanych z uprzemysłowieniem¹.

Nie wydaje się, aby postać papieża Piusa XII kojarzyła się, zarówno w publicznych dyskusjach, jak i w inicjatywach badawczych (historycznych, doktrynalnych, interdyscyplinarnych), z problematyką, jaka jest przedmiotem tych rozważań. Długi pontyfikat Piusa XII nie zaowocował żadną encykliką społeczną, jednakże zajmowanie stanowiska wobec ważnych społecznych i politycznych wydarzeń w czasie, w którym sprawował on swoją piotrową posługę, przyniosło wielkie bogactwo refleksji, niezwykle dojrzałej i – co ważne – bliskiej życiu. Nauczanie Piusa XII dotyczące kwestii związanych z wsią i rolnictwem zawiera się przede wszystkim w wystąpieniach radiowych, ale także (co jest podstawowym źródłem niniejszej refleksji) w licznych okazjonalnych i różnorodnych wystąpieniach skierowanych do ludzi pracujących na roli, żyjących w wiejskiej

¹ Pio XII, *Lettera a P.G. Archambault Presidente delle Settimane Sociali del Canada* (A.A.S., XXXIX, 1947), w: G. D'Ascenzi, *I documenti pontifici sulla vita agricola*, Pontificia Università Gregoriana, Roma 1961, s. 151.

przestrzeni. Wielu upatruje w Piusie XII *bezpośredniego prekursora Soboru Watykańskiego II i nauczania społecznego następnych papieży*².

Kwestie agrarne, a przede wszystkim personalistyczno-universalistyczny wymiar działalności związanej z rolniczą aktywnością i wiejskim stylem życia, nie wywołują dzisiaj (raczej) szczególnego zainteresowania, a już na pewno nie polaryzują ocen, jakie wystawiano Piusowi XII przy różnych okazjach, w odniesieniu do jego postaw wobec wydarzeń mających miejsce podczas jego pontyfikatu. Ocena samej osoby papieża też bywała (i bywa nadal) dość ambiwalentna. Nie wpłynęło to jednak na jego działalność związaną z rolnictwem, a okres, w którym Pius XII zaoferował Kościołowi i ludziom wsi pewną universalistyczną wizję, może korespondować także z wieloma kontekstami lokalnymi (ma się tutaj na uwadze także odniesienie do rzeczywistości polskiej³).

Wydaje się, iż charakterystyka dokonana przez Piusa XII jest przede wszystkim wizją uniwersalną. Przykładem może być głos papieża w kontekście problemu głodu na świecie. Pius XII widzi tę uniwersalną kwestię jako jeden z głównych punktów zapalnych dla spokoju ogólnoświatowego o globalnym zasięgu. W przekonaniu Piusa XII jest to efekt niskich dochodów w rolnictwie (problem głodu wyzwalał w papieżu potrzebę zabrania głosu przy okazji licznych wystąpień). Trudno się oprzeć wrażeniu, że wystąpienia Piusa XII były nacechowane

² Kongregacja ds. Wychowania Katolickiego, *Wskazania dotyczące studiów i nauczania doktryny społecznej Kościoła w ramach formacji kapłańskiej*, „Społeczeństwo i Kościół” 1 (2004), s. 178.

³ Warto wskazać tutaj, choćby bardzo wybiórczo, inicjatywy podjęte na rzecz waloryzacji badań, refleksji i analiz, które miały miejsce w Polsce, a które z perspektywy minionego czasu i dziś stają się przyczynkiem do dalszych badań i analiz. Jedną z wielu takich impostacji jest 26. tom „Roczników Socjologii Wsi”, założonych przez wybitnego naukowca, ojca socjologii wsi polskiej, Władysława Grabskiego, a poświęconych sytuacji polskiej wsi w okresie, w którym przebiegał pontyfikat Piusa XII i w którym niebagatelne miejsce zajęła troska papieża o wieś i rolnictwo. W tomie tym znaleźć można szeroką i dojrzałą refleksję na tematy poświęcone osobie Władysława Grabskiego, jego koncepcji wsi, zagadnienia dotyczące podstaw pamiętnikarskich szkoły naukowej Grabskiego i jego myśli agrarystycznej, reformy przeprowadzonej przez niego i w odniesieniu jej do współczesnej walki z inflacją. „Roczniki” podejmują problem porównywalności w naukach społecznych (niepozostającej bez wpływu na socjologię wsi), obrazują rozwój koncepcji socjologii wsi w Polsce, jej rodowody, wskazują na ważną kategorię badawczą w tej nauce, jaką jest młodzież okresu międzywojennego; w refleksjach Tadeusza Samulaka sięgają do początków wsi, ukazują wkład Franciszka Bujaka jako wybitnego socjologa wsi; upatrują w jego badaniach regionalnych i w dorobku cenną wartość dla wsi i rolnictwa; przedstawiają sylwetki działaczy społecznych, opisane w pamiętnikach Grabskiego i Chałasińskiego, przekonując tym samym o aktualności myśli socjologicznej Ludwika Krzywickiego; ponadto przypominają koncepcję kultur Jana Stanisława Bystronia; podejmują także współczesne zagadnienia wsi i rolnictwa, takie jak funkcjonowanie wiejskich gospodarstw domowych w sytuacji transformacji ustrojowej; podają niezwykle interesujący przykład Bukowiny; wskazują na rodzime meandry przedsiębiorczości i jej związek z aktywnością i mentalnością polskich chłopów. Zob. „Roczniki Socjologii Wsi” 26 (1998), red. tomu Kazimierz Korab, Wydawnictwo SGGW, Warszawa 1998, s. 11–256.

„spojrzeniem szerokim”, skierowanym przede wszystkim do dwóch miliardów niedożywionych istnień ludzkich, w tym do niezliczonych rodzin rolniczych, które każdego dnia, we wszystkich zakątkach świata, zadawały sobie bolesne pytanie, w jaki sposób użyźnić ziemię, by dawała jak najlepsze plony, a co za tym idzie, by w perspektywie niedługiego czasu rodziny te mogły przeżyć. Liczne apele Piusa XII skierowane były do wszystkich ludzi, niezależnie od rasy czy wyznania. Były przynagląjące, zmierzały ku temu, by pobudzać do działania, współpracy i szlachetnej solidarności w kwestii rozwiązywania najbardziej naglących problemów dotyczących ludzi mieszkających na wsiach i prowadzących działalność rolniczą. Papież wskazywał na konieczność profesjonalnego kształcenia, rozwoju spółdzielczości, potrzebę wprowadzenia ulg podatkowych, zastosowania odpowiednich reform, rozwoju opieki prawnej.

Już wtedy, dzięki dojrzałej refleksji Piusa XII, wskazywano na potrzebę solidarności między ludźmi, współpracy sektora rolniczego z przemysłem i handlem. W kontekście czasu wojennego i bezpośrednio po zakończeniu wojny odczuwało się daleko idącą aktywność w dziedzinie mądrze realizowanej kooperacji pomiędzy państwami bogatszymi i biedniejszymi, pomiędzy tymi, którzy dysponują fizyczną siłą roboczą, i tymi, którzy są w posiadaniu obszarów uprawnych. Ta papieska intuicja nieodparcie kojarzy się z chrześcijańską wizją świata i społeczeństwa, ale w aktualnej wówczas sytuacji ogólnoświatowej przesłanie Piusa XII wydaje się niezwykle dojrzałe, nowoczesne i niejako „wyprzedzające” oraz przewidujące (co jest rysem charakterystycznym dla katolickiej nauki społecznej). Papież upatruje w tym drogę, którą należy pójść. W niej dostrzega nie tylko ocalenie rolnictwa, a przez to także i człowieka podejmującego aktywność na tym obszarze, ale i jego codzienną egzystencję. To sposób, który umożliwi zaspokojenie podstawowych potrzeb również w szerszym kontekście, czyli w obszarze pozarolniczym, ściśle związany z pragnieniem-życzeniem: *chleb dla wszystkich*⁴.

1. Moralno-duchowy wymiar wsi i rolnictwa

Aktywność rolnicza, nawet jeżeli męcząca i pełna niepewności, ma ten przywilej, by w ścisłej współpracy z naturą miała szczególny udział w dziele stworzenia. Bóg po stworzeniu wszechświata i ziemi ukrył w swoim dziele stwórczym

⁴ Por. G. D'Ascenzi, *I documenti pontifici sulla vita agricola*, dz. cyt., s. XVIII.

liczne bogactwa, pragnąc, aby stały się bogactwami dla człowieka⁵. W literaturze przedmiotu znaleźć można szeroki wachlarz problematyczny wsi i rolnictwa, w którym eksponuje się moralno-duchowy ich wymiar. Chrześcijaństwo to religia, której fundamentem jest objawienie prawdy i życia duchowego, „poszerzonego” o aspekt boskości, przebóstwienia. Chrześcijańskie przesłanie religijne krystalizuje się w życiu i historii człowieka, który jest osobą i indywiduum. Królestwo Boże, zaproponowane człowiekowi w chrześcijańskim przesłaniu, jest „w załączku”, „w zaczynie” *królestwa ludzkiego*. W nim właśnie rozwija się misja zbawcza i ma miejsce „wyniesienie” ludzkich wartości w świetle Objawienia. Ukierunkowanie aktywności ziemskiej może (powinno) zatem łączyć się z darem potencjalnie osiągalnego wiecznego dobra.

Od początku istnienia Kościoła następcy Piotra podkreślali, że chcą manifestować swoją postawę obrońców wolności i sprawiedliwości, tych wartości, które bywają przygaszane, szczególnie na wsi i w sektorze rolnictwa⁶. Historia Kościoła i świata, z ich ruchami społecznymi, ekonomicznymi i politycznymi, ukazuje próby różnych interwencji w rzeczywistość wiejsko-rolniczą. Zadaniem aktywności pastoralnej papieża była i jest nadal troska, aby otaczać opieką wieś i rolnictwo. Zadanie to rozciąga się także na odważnie podejmowany sprzeciw wobec zaniedbań i opieszałości tych, którzy ignorują zasadę powszechnego przeznaczenia dóbr ziemi⁷

Pius XII potrafił z wielkim zrozumieniem i szacunkiem dla specyficznej aktywności rolniczej waloryzować pracę na roli. Podkreślał tym samym, że działalność ludzi pracujących na wsi jest bliska aktowi stwórczemu Boga. Życie i praca w rolnictwie to permanentny kontakt z naturą, znajdowanie się niejako *w dłoniach Autora*⁸, który powołał do istnienia świat. Zdaniem Piusa XII praca na roli jest także szkołą cnót społecznych i moralnych, które nie tak łatwo osiąga się w innych dziedzinach życia i pracy⁹

⁵ Giovanni Paolo II, *Ai giovani della Coldiretti – 7 gennaio 1984*, w: *Pensieri dal magistero di Giovanni Paolo II, Enciclopedia aperta sui valori umani*, Roma 1989, s. 19.

⁶ A. Brucculeri, *Papato e mondo rurale*, nr 107 (1956), t. I, z. 2538, Roma 1956, s. 620.

⁷ Por. tamże, s. 624.

⁸ Pio XII, *Allocuzione ai partecipanti al Congresso Internazionale sulla vita rurale*, w: G. D'Ascenzi, *I documenti pontifici sulla vita agricola*, dz. cyt., s. 225.

⁹ Por. Pio XII, *Radiomessaggio agli agricoltori della Colombia per l'inaugurazione della radiotrasmittente di Sutatenza*, w: tamże, s. 269.

2. Koncepcja „cywilizacji wiejskiej”

Pius XII wielokrotnie mówił o przedsiębiorstwach rolniczych, pracy na roli, o sposobie życia ludzi na wsi. Cały ten zróżnicowany, ale i bardzo klarowny obraz wsi nazywał *prawdziwą cywilizacją wiejską*¹⁰. Cywilizacja wiejska realizuje się w sposób szczególny, poprzez tworzenie form i struktur zorganizowanych tak, by możliwa była spokojna i efektywna uprawa zbóż i produkcja wszelkich innych dóbr ziemi. Przedsiębiorstwo rolnicze stanowi podstawową formę osiągnięcia tego zamierzenia, a w czasach Piusa XII przynosiło ono zyski rodzinie, ale i stawało się ważnym wyznacznikiem dla prosperowania społecznego i ekonomicznego szerszej społeczności. Jest to powód, dla którego nie powinno się lekceważyć wizji przedsiębiorstwa rolnego jako organizmu, który się rozwija, być może trochę powoli, ale sukcesywnie, skutecznie i efektywnie. Rolnicze przedsiębiorstwo rodzinne – jak twierdzi papież – jest narażone na pokusę zaniechania tejże działalności, ze względu na intensywny rozwój innych gałęzi gospodarki, wobec których rolnictwo pozostaje jakby w tyle¹¹. Jednocześnie zachęca – i to jest apel Piusa XII do rolników i działaczy z rolnictwem związanych – by śledzili uważnie przebieg tego rozwoju, próbując angażować swój kapitał produkcyjny, przy jednoczesnej dbałości o to, by nie było to ze szkodą dla życia rodzinnego¹².

Papież wysoce ceni etos pracy rolniczej i przede wszystkim zauważa – dzięki historycznej retrospekcji – tradycyjną charakterologię osobowości rolnika, ale i specyfikę jego pracy. Wskazuje m.in. na żmudny wymiar pracy na roli, prostotę obecną w życiu samego rolnika, szacunek dla autorytetów (rodziny, religijnych, państwowych), miłość do własnej ojczyzny i wiarę w tradycję. Wskazuje także na elementy podstawowe, które przyczyniają się do rozwoju osoby w zdrowej i prawdziwej społeczności. Ma na uwadze przede wszystkim gotowość do wzajemnej pomocy, nie tylko w obszarze i relacjach rodzinnych, ale i sąsiedzkich. Papież podkreśla ponadto, że wielką wartość dla rozwoju cywilizacji wiejskiej mają wiara i moralność, które postrzegać można jako „domenę” ludzi wsi.

¹⁰ Pio XII, *Allocuzione ai partecipanti al Congresso Internazionale...*, dz. cyt., s. 433.

¹¹ Por. Pio XII, *Allocuzione ai partecipanti al I Congresso Nazionale della Confederazione Coltivatori Diretti, A.A.S., XXXVIII, 1946*, w: G. D'Ascenzi, *I documenti pontifici sulla vita agricola*, dz. cyt., s. 142.

¹² Por. tamże, s. 142.

Ta z kolei stwarza możliwość rozprzestrzeniania się postaw wypełnionych wiarą i moralnością na szerszy kontekst, np. na cały kraj¹³.

Zdaniem Piusa XII czasy jemu współczesne charakteryzowały się obecnością wielu różnych obaw dotyczących poniesienia licznych porażek w życiu osobistym. Modną postawą było odrzucanie norm dyscyplinujących, pewnych zależności wpływających na poprawność życia. Papież apelował zatem, aby być wiernym własnemu powołaniu. Wysiłek połączony z samodyscypliną jest trwałym i płodnym elementem budującym człowieczeństwo¹⁴. Praca na roli i owoce tej pracy służą także jako podziękowanie dla Stwórcy, jako narzędzie oczyszczenia duchowo-egzystencjalnego oraz jako inspiracja modlitewna¹⁵.

3. Relacja pomiędzy człowiekiem a ziemią, wsią a miastem

Pius XII dostrzega rozmaite rodzaje niebezpieczeństw grożących realizacji ideału aktywności rolnej. Możliwość zdobycia łatwego zarobku jest często zagrożeniem dla aspektów moralnych i społecznych wymiarów pracy na roli. Gdy brakuje „tkanki moralnej” wśród mieszkających na wsi i gdy zdarza się, że dorośli (głównie rodzice) zbyt wcześnie angażują swoje dzieci do pracy, powoduje to nieodwracalne konsekwencje, m.in. zaniedbanie edukacji dzieci i ich formacji duchowej. Kolejnym etapem i konsekwencją takiego działania jest brak niezbędnego wykształcenia szkolnego, a przede wszystkim tego, które nie jest ściśle związane tylko z aktywnością rolniczą. Zdaniem papieża błędne jest rozumienie, że rolnik nie musi osiągnąć odpowiedniego poziomu wykształcenia, moralności i przygotowania zawodowego. Już sam fakt, że niezbędna jest wiedza na temat dziejących się w świecie natury przemian, związanych chociażby ze zmianami pór roku, zakłada potrzebę pewnej formy edukacji rolniczej. Biorąc pod uwagę teologiczny wymiar pracy ludzkiej, przede wszystkim tej związanej z rolą, grzech człowieka spowodował, jako konsekwencję, że praca stała się móżdłem i trudem. Zanim pojawił się grzech, Bóg dał człowiekowi ziemię, żeby

¹³ Por. Segretaria di Stato di S.S., *Lettera a V Veronese Presidente Generale dell'A.C.I. per la XXI Settimana Sociale d'Italia*, w: G. D'Ascenzi, *I documenti pontifici sulla vita agricola*, dz. cyt., s. 157.

¹⁴ Por. Pio XII, *Allocuzione ai partecipanti al IX Congresso Nazionale della Confederazione Coltivatori Diretti (A.A.S., XLVII, 1955)*, w: tamże, s. 328.

¹⁵ Por. Pio XII, *Allocuzione ai partecipanti al VII Congresso Internazionale della Vite e del Vino (D. E RM., XV)*, w: tamże, s. 283.

ją uprawiał. Człowiek otrzymał ją jako zadanie ze wszech miar piękne i godne człowieka, co także wpisało się w naturalny porządek stwórczy¹⁶.

W historii człowieka zarówno wydarzenie związane z grzechem pierwszych rodziców, jak i osobiste grzechy całego rodzaju ludzkiego, w aspekcie indywidualnym i społecznym, potęgują jeszcze bardziej „przekleństwo ziemi”, czyli trud jej uprawiania i konieczny wysiłek, by czynić ją sobie poddaną. Ziemia jako struktura środowiskowa i biologiczna jest wielokrotnie doświadczana przez liczne klęski, kataklizmy, trzęsienia ziemi, powodzie, ulewy, pustoszące wojny, erozję niszczącą glebę, zwłaszcza w niektórych częściach świata. Człowiek wykorzystuje ziemię czasami w sposób nieodpowiedzialny, nie uwzględniając dobra przyszłych pokoleń. Czyni to także, stosując w sposób nie zawsze przemyślany różne ryzykowne metody do realizacji swojej działalności przetwórczej¹⁷

To, co powoduje „rany ziemi”, jest efektem z jednej strony grzechu człowieka u początku stworzenia, a z drugiej – niekompetentnego i niewłaściwego korzystania z ziemi. Z tego powodu *ziemia jest bardzo zraniona i chora*¹⁸. Potrzebna byłaby zmiana mentalna człowieka, by ostatecznie przywrócić „zdrowie” *ziemi poranionej i chorej*. W koncepcji Piusa XII daje się dostrzec traktowanie producenta rolnego nie jako sługi ziemi, ale raczej jako *pielęgniarsza obecnego przy łóżku chorego, który opiekuje się nią z wielką miłością*¹⁹. Stąd, aby „pielęgniarsz” był w stanie podjąć się tego zadania i je skutecznie realizować, powinien nabyć wielu odpowiednich umiejętności²⁰.

Innym aspektem, na który wskazuje papież, a z którym trzeba się zmierzyć, jest opozycja pomiędzy miastem a wsią, nasilająca się po drugiej wojnie światowej. Papież szuka przyczyn i motywów tej sytuacji. Sugeruje, że rozwinięte, nowoczesne miasta z nieustannie postępującym procesem urbanizacji, ze wzrostem zajmowanego obszaru i liczby mieszkających tam ludzi, są typowym efektem dominacji interesów wielkiego kapitału nad życiem ekonomicznym, a w efekcie nad samym człowiekiem²¹. Zdaniem Piusa XII rolnik i mieszkaniec wsi reprezentują istnienie porządku naturalnego, ustanowionego przez Boga, gdzie człowiek

¹⁶ Por. Rdz. 3,1–24.

¹⁷ Warto wskazać, odnośnie do tego aspektu, że w ostatnich latach funkcjonuje powszechnie pojęcie rozwoju zrównoważonego jako pozytywna odpowiedź na nieodpowiedzialną i niekontrolowaną działalność produkcyjno-wytwórczą.

¹⁸ Pio XII, *Allocuzione ai partecipanti al I Congresso Nazionale...*, dz. cyt., s. 143.

¹⁹ Tamże.

²⁰ Por. tamże.

²¹ Por. tamże.

ze swą aktywnością rolniczą panuje nad światem materialnym (ziemią), któremu się nie sprzeciwia. Miraże związane z wizją życia w mieście nie pozostają bez wpływu na decyzje wielu mieszkańców wsi, by porzucić swój dotychczasowy styl życia i aktywność rolniczą. Ułuda życia zamożnego i łatwego prowokuje do opuszczenia ziemi i przeprowadzki do miasta. Wiąże się to w następstwie z wielkim trudem znalezienia nowej pracy, odpowiadającej umiejętnościom ludzi, którzy do tej pory zajmowali się jedynie uprawą ziemi. Ma na to także wpływ „zimne” inwestowanie kapitału, racjonalizacja procesów produkcyjnych, czego efektem jest również zmiana w postrzeganiu ziemi. Już nie stanowi ona „przedmiotu miłości”, ale zwykły towar, którym można zarządzać, spekulować i który w wyrachowany sposób można wykorzystywać. A przecież stanowi ona tak samo dla mieszkańców miast, jak i wsi cenne podłoże, pozwalające przeżyć i rozwinąć swoje aspiracje. Wszak ziemia żywi wszystkich²².

4. Rola struktur organizacyjnych dla aktywności rolniczej

Daje się zauważyć, że dla Piusa XII niezbędną rolę w realizacji zadań wspierania mieszkańców wsi odgrywają katolicy świeccy. Niejednokrotnie pod wpływem przynagleń papieskich intensyfikowali oni swoją obecność i działalność w ośrodkach rozwoju obszarów wiejskich. Mowa tu o wymiarze ekonomicznym i społecznym działających związków zawodowych oraz o przejawach wrażliwości moralnej i religijnej, rozwijanych dzięki ich działalności. 31 października 1944 r. powstał we Włoszech związek rolniczy Coldiretti. Od początku inspiracją dla jego funkcjonowania były postaci związane ze szkołami chrześcijańsko-społecznymi, a związek ten rozpowszechniał prawa i potrzeby klasy chłopskiej (jej prezesem i kierownikiem był przez długi czas wybitny myśliciel i społecznik Paolo Bonomi). W 1947 r. założone zostały także Centra wspierające robotników,

²² Kwestię opozycji między wsią a miastem bardzo sugestywnie przedstawia papież w jednym ze swych wystąpień, gdy adresuje swoje pouczenie do rolników zrzeszonych w związku Coldiretti: *Fa scintillare l'oro e una vita di piacere dinanzi agli occhi abbagliati del lavoratore dei campi, per indurlo ad abbandonare la terra e perdere nella città, che non gli riserva il più delle volte se non delusioni, i risparmi laboriosamente accumulati, e non di rado anche la salute, le forze, la gioia, l'onore, la stessa anima. Questa terra così abbandonata il capitale si affretta a farla sua; essa allora non è più oggetto di amore, ma di freddo sfruttamento. La terra nutrice generosa delle città non meno che nelle campagne, non produce più che per la speculazione, e mentre il popolo soffre la fame e l'agricoltura, gravandosi di debiti, va lentamente verso la rovina, l'economia del Paese si esaurisce a caro prezzo gli approvvigionamenti che è costretta a far venire dall'estero.* Tamże, s. 144–145.

które z czasem przekształciły się w struktury prowadzące daleko idącą działalność promującą postawy personalistyczne, aktywizujące i przyczyniające się do budowania większej świadomości pracowniczej i obywatelskiej. Instrumentem do realizacji tych inicjatyw była chociażby wyspecjalizowana w tym zakresie prasa²³

W przemówieniu z 1955 r. do członków zrzeszenia Coldiretti można znaleźć znamienne słowa, będące wyrazem wielkiego szacunku papieża wobec adresatów. W aktywności rolników upatruje on pragnienie realizacji *ideału chrześcijańskiego pięknej aktywności*²⁴, którą wypełniają oni poprzez życie i pracę na wsi. Istnieje potrzeba organizacji życia rolniczego w syndykatach, organizacjach pracowniczych, które powinny zagwarantować ochronę praw i należności rolników. *Aktualizacja chrześcijańskiego ideału pięknej działalności rolniczej*²⁵ jest jednym z głównych elementów przesłania zawartego w przemówieniu Piusa XII z 18 maja 1955 r.²⁶ Według papieża zrzeszenia rolników powinny z odwagą i przekonaniem realizować zasady katolickiej doktryny społecznej, odpowiadającej wymaganiom życia ludzkiego – zarówno w wymiarze naturalnym, jak i ponadnaturalnym. Nauka ta pozwala na poszukiwanie rozwiązania problemów *nieprzerwanie ewoluujących w ekonomii i w kompleksie wszystkich warunków społeczności ludzkiej*²⁷

Zasługą ludzi związanych ze wsią i rolnictwem jest to, że pomimo codziennego utrudzenia pracą cierpliwie i wytrwale przyczyniają się oni do efektywnego dzieła zrzeszania się i tworzenia struktur ich działalności. Realizacja tych ideałów nie jest łatwa przede wszystkim dla samych organizacji, które szukają rozwoju swojej aktywności w duchu chrześcijańskim. Pomimo tak wielu trudności Coldiretti poszerzało swoje struktury, przyjmując nowych członków. Zasadniczym elementem realizacji zamierzeń było dla Coldiretti utrzymywanie dobrych kontaktów z różnymi ruchami opiniotwórczymi, a także uwzględnianie istnienia licznych nurtów ideologicznych, mających wpływ na kierunki rozwoju państwa i samej ekonomii. Ostatecznym celem było zawsze szukanie sposobów uniknięcia partykularyzmu i stawianie czoła wszelkim przeszkodom, by realizować i po-

²³ Por. E. Guerriero, *Storia della Chiesa in Italia nell'età contemporanea*, t. 2, Milano 1986, s. 67.

²⁴ Pio XII, *Allocuzione ai partecipanti al IX Congresso Nazionale...*, s. 327.

²⁵ Tamże.

²⁶ Zob. tamże, s. 327–330.

²⁷ Tamże, s. 327.

mnażać wspólne dobro. Nie wystarczy rozumieć potrzebę istnienia właściwych zasad, nie wystarczy także stosować je we własnym życiu, ale należy je rozpowszechniać wokół siebie, czyniąc je wartościami także dla innych. Chodzi o to, by je przedstawiać w sposób jasny, uwypuklając ich skuteczność w działaniach realizowanych przez rolników, a także wszystkich obywateli państwa²⁸.

Rolą instytucji, które działają społecznie na rzecz mieszkańców wsi, jest szczerze zabieganie o to, by dbano o prawdziwe interesy rolników i mieszkańców terenów wiejskich, by przyczyniano się do materialnej i moralnej poprawy ich losu, do zabezpieczania ich przyszłości. Jest to sposób na zahamowanie nadmiernej migracji ludności wiejskiej i rolniczej ze wsi do miast. Jest to także sposób na pogłębianie świadomości ludzi wsi, podnoszenie znaczenia ich aktywności, budowanie poczucia godności ich pracy i misji, którą wypełniają, wielkości i świętości ich zadań²⁹, wdrażanie postaw altruistycznych³⁰.

5. Wartość rodziny rolniczej

Fundament rodzinny w życiu i w aktywności rolnej odgrywa – zdaniem Piusa XII – ważną rolę w kwestii regulowania nadmiernego podporządkowywania wszystkiego produktywności pracy na roli i osiągnięciu jak najwyższego poziomu życia, kosztem wartości moralnych. Rodzina jest ważnym elementem w strukturze społecznej, a nawet w ekonomii, ze względu na jej trwałość. Nie wydaje się, aby zdobycie jak największego kapitału, maksymalne odciążenie od pracy i minimalizowanie trudów z nią związanych mogły wyeliminować niepokój przed przyszłością. Jednakże, z pewnością, dążenie do ich osiągnięcia za wszelką cenę rozbudowuje nadmierne pragnienia, które ostatecznie i tak nie są w stanie w pełni zaspokoić ludzkich oczekiwań³¹. Istotną rolę w rodzinie rolniczej odgrywa kobieta. Jej funkcja jest ze wszech miar funkcją rodzinną, czyli polega na byciu matką czy żoną, co ma także wpływ na kształt i funkcjonowanie domowego gospodarstwa rolnego. Fakt ten nie powinien pozostawać bez wpływu na decyzje mające reperkusje w życiu rodzinnym. Nie powinien również być obojętny dla

²⁸ Por. tamże, s. 328.

²⁹ Por. Pio XII, *Lettera a P.-G. Archambault...*, dz. cyt., s. 152.

³⁰ Por. Pio XII, *Allocuzione per il Congresso delle Industrie Agrarie (D. E RM., 1952)*, w: G. D'Ascenzi, *I documenti pontifici sulla vita agricola*, dz. cyt., s. 254.

³¹ Por. E. Guerriero, *Storia della Chiesa in Italia...*, dz. cyt., t. 2, s. 29.

prowadzonej przez zrzeszenia rolnicze polityki społecznej. Chodzi tu o kwestię większego uczestnictwa kobiety w życiu tychże zrzeszeń³², co – w przekonaniu Piusa XII – może przynieść wielkie korzyści dla funkcjonowania zarówno samych zrzeszeń, jak i gospodarstw rolnych.

W przemówieniu z 11 kwietnia 1956 r. czytamy słowa: *Rodziny rolników włoskich od zawsze aż do dzisiaj dawały społeczeństwu nie mniej niż Kościołowi niezliczonych świętych i znamienitych naukowców, artystów, ludzi zaangażowanych społecznie, oddanych ojczyźnie, będąc dobrą życiodajną siłą wielkiego drzewa*³³. Papież wzywa do dbałości o kontynuowanie wkładu rodzin w życie społeczne. Możliwość realizacji tego zadania upatruje w polepszeniu wydajności pracy na roli i w większej aktywizacji społeczności rolniczych na wsi.

Młodzi mieszkańcy wsi, zgodnie z nauczaniem Piusa XII, powinni stawać się przedmiotem szczególnej troski wychowawczej, być wpierani w nabywaniu kultury zawodu, odpowiednio do współczesności, w ten sposób, by nie podlegali nadmiernej pokusie opuszczenia wsi i ziemi uprawnej. Papież dostrzega wpływ wielkich miast, dosięgający młodych za pośrednictwem prasy, radia, telewizji, kina, które czasami – jak zaznacza Pius XII – w pewnym sensie zafałszowują rzeczywistość. A właśnie różne sposoby fałszowania rzeczywistości społecznej i ekonomicznej powodują zamęt myślowy, wprowadzają dezinformację. Podobnie dzieje się w przypadku porównywania korzyści płynących z życia w miastach i na wsi, gdzie zwykle, niezgodnie z prawdą, wieś przedstawia się w mniej pozytywnym świetle³⁴.

Rodzinny charakter pracy na roli nie musi wykluczać realnych korzyści płynących z funkcjonowania innych form przedsiębiorczości i produkcji rolnej. Istnieje potrzeba szerokiego otwarcia się na gotowość do dostosowania się, uwagi i aktywności twórczej w miejscu, w którym się żyje i pracuje. Papież mówił, z uznaniem wskazując na osobę pracującą na roli: *Pokazuję wam ludzi rozważnych, wstrzemięźliwych, otwartych na postęp, odważnie angażujących swój i innych kapitał, co jest cenne dla ich pracy i co nie niszczy przyszłości ich rodzin. Pokazuję ich jako uczciwych sprzedawców, a nie wyrachowanych chciwców,*

³² Por. tamże, s. 28–29.

³³ Pio XII, *Allocuzione ai partecipanti al X Congresso Nazionale della Confederazione Coltivatori Diretti* (D. E RM., XVIII, 1956), w: G. D'Ascenzi, *I documenti pontifici sulla vita agricola*, dz. cyt., s. 359.

³⁴ Por. tamże, s. 358.

*jako uczciwych handlarzy podejmujących swoją działalność na rynku wewnętrznopaństwowym*³⁵.

6. Aspekt eklezjalny i religijny w „zderzeniu” z rzeczywistością wiejską

*Rolnik jest bliżej Boga, ponieważ nieustannie doświadcza, godzina po godzinie, cudów Bożej Opatrzności*³⁶. Pius XII zauważa znaczenie „religijnego nasienia” obecnego w sumiennej pracy rolników. Odnosi się to zarówno do wiary, jak i do życia duchowego oraz do praktyk religijnych, które przynoszą możliwość osiągnięcia świętości. Nowe warunki życia rolniczego, jakie pojawiły się pod wpływem powstawania nowych możliwości, wzniewały różne problemy natury duchowej i materialnej, a ich rozwiązanie powinno mobilizować samych rolników, jak i osoby odpowiedzialne za rozwój życia duchowego i religijnego, czyli osoby konsekrowane i duszpasterzy. Serdeczny kontakt mieszkańca wsi z kapłanem (przede wszystkim z parafią na wsi) powinien być pierwszą, fundamentalną powinnością. Zmniejszenie dystansu, który być może ich dzielił, może wpływać bardzo pozytywnie na ich relacje: *Zmniejszajcie odległości, które was dzielą; przelamujcie lody, które was dzielą, aby w ten sposób stworzyć relacje serdeczne, uczuciowe; zrzucie z siebie podejrzliwości, jakie czasami przedstawia sztuka artystyczna*³⁷

Papież uwzniosła pracę na roli, nazywając ją misją, nadając jej potrójny wymiar jako *misji pracownika, misji obywatela i misji chrześcijanina*³⁸. Aspekt misji rozszerza się na całą aktywność rolniczą, na pracę, na momenty odpoczynku i życia rodzinnego. Wzbogacony zaś aktywnością w obrębie duchowym, tworzy we właściwym sensie głęboki i wzniosły wymiar tego typu pracy. „Uduchowienie” pracy na roli to kwestia, która rozwija się od dziesięcioleci i jest powszechnie obecna w doktrynie społecznej Kościoła, jakkolwiek podstawy tej koncepcji można znaleźć przede wszystkim w nauczaniu Piusa XII³⁹.

³⁵ A. Brucculeri, *Papato e mondo rurale*, dz. cyt., s. 433.

³⁶ Pio XII, *Allocuzione ai partecipanti al X Congresso Nazionale...*, dz. cyt., s. 360.

³⁷ Tamże, s. 361.

³⁸ Tamże, s. 362.

³⁹ Por. tamże, s. 361.

Obowiązek i godność ludzi trudzących się pracą na roli są elementami rozwoju porządku duchowego poprzez zapewnianie i pogłębianie ich człowieczeństwa i życia chrześcijańskiego jako ludzi. Polepszenie warunków życia powinno się odbywać dzięki zastosowaniu wszystkich właściwych, moralnie dozwolonych środków. Życie każdego rolnika jest cenione przez ludzi i Boga. I to jest fakt, dla którego powinno się rodzić powszechne zobowiązanie chrześcijańskie, by dysponować sobą dla autentycznej służby Bogu, kultywując w samym sobie miłość do Boga i miłość dla bliźniego, jak naucza Pius XII⁴⁰.

Wartości ludzkie, chrześcijańskie, duchowe są potrzebne po to, by móc rozwijać specyficzną misję. Polepszenie poziomu życia materialnego (dzięki zastosowaniu właściwych reform agrarnych, polepszenie poziomu produkcji, zmniejszenie kosztów, zwiększenie dochodów rolnych) nie pozostaje bez istotnego wpływu na polepszenie się kondycji duchowej mieszkańców wsi. Inspiracja wiarą chrześcijańską w życiu i działaniu, nauka Ewangelii i doktryny społecznej Kościoła – mogą nadawać impuls, generować słuszne zamierzenia, stosować właściwe metody dla trwałości i właściwego rozwoju rolnictwa i życia na wsi⁴¹.

Zakończenie

Słowo „uprawianie” często jest związane z konkretną aktywnością człowieka uprawiającego ziemię i zakłada obecność materii umożliwiającej to działanie, tj. ziemi. Papież Pius XII poszerza znacznie tę ideę: *uprawiajcie jako pracujący, uprawiajcie jako członkowie społeczeństwa, uprawiajcie pobożnie*⁴². Wkład ojca świętego Piusa XII w obraz teologiczny i humanistyczny aktywności rolniczej jest bez wątpienia znaczny. Głos Kościoła w osobie Piusa XII był kierowany do członków Kościoła, ale biegł także dalej. Papież nie unikał podejmowania trudnych aspektów życia społecznego i ekonomicznego. Nauczanie społeczne Piusa XII dotyczy problemów rolnictwa jako takich (choć kwestia „upośledzenia” tego

⁴⁰ Pio XII, *Allocuzione ai partecipanti al XII Congresso Nazionale della Confederazione Coltivatori Diretti (A.A.S., L. 1958)*, w: G. D'Ascenzi, *I documenti pontifici sulla vita agricola*, dz. cyt., s. 444.

⁴¹ Por. tamże, s. 445.

⁴² Pio XII, *Allocuzione ai partecipanti al X Congresso Nazionale...*, s. 360–361.

sektora gospodarki jest dla papieża oczywista)⁴³, ale przede wszystkim samych rolników i mieszkańców wsi żyjących w trudnej rzeczywistości. Jego nauczanie w tej kwestii nie było jedynie skoncentrowaniem się na okresie, w którym przyszło mu działać (okres drugiej wojny światowej i okres powojenny). Nawet jeżeli perspektywą i punktem odniesienia były przede wszystkim Włochy, nietrudno w nauczaniu Piusa XII doszukać się elementów, o których mówić można, że były globalne, uniwersalne, powszechne.

Lektura tekstów wygłoszonych przez Piusa XII może być dla polskiego czytelnika zadziwiająco aktualna i bliska polskiemu kontekstowi. Śledząc losy wsi polskiej, a przede wszystkim polskich chłopów i prowadzonej przez nich działalności rolniczej, trudno się oprzeć wrażeniu, że papieskie refleksje nie odbiegają daleko od specyfiki lokalnie polskiej⁴⁴. Warto także przypomnieć, iż pontyfikat Piusa XII przypada na okres, w którym powstają niezwykle interesujące socjologiczne opracowania dotyczące problematyki wsi. Można tutaj wspomnieć chociażby Roberta Redfielda i jego klasyczną koncepcję *folk-urban continuum*⁴⁵.

Wskazania dotyczące studiów i nauczania doktryny społecznej Kościoła zawierają słowa: *Dzięki swemu autorytetowi moralnemu i prestiżowi, Pius XII ukazał światło mądrości chrześcijańskiej wielkiej liczbie ludzi wszelkich kategorii i warstw społecznych: rządzącym, ludziom kultury, przedstawicielom wolnych zawodów, przedsiębiorcom, kierownikom zakładów przemysłowych, technikom i robotnikom*⁴⁶. Wydaje się, że w tym szerokim gronie adresatów poczesne miejsce zajęła grupa ludzi, którzy na co dzień związani byli z wsią i rolnictwem. Pius XII odczuwał wyraźnie względem nich potrzebę bliskości pasterskiej. Świadectwem tego są przecież tak liczne spotkania i wystąpienia papieża dotyczące spraw wsi

⁴³ Por. Pio XII, *Allocuzione ai partecipanti al VI Congresso Nazionale della Confederazione Coltivatori Diretti* (D. E RM., XIII, 1952), w: G. D'Ascenzi, *I documenti pontifici sulla vita agricola*, dz. cyt., s. 247.

⁴⁴ Historię wsi polskiej (w socjologicznym ujęciu), z wieloma elementami poruszonymi także przez papieża, w skrócie i z istic mistrzowskim wyczuciem jej specyfiki, przedstawiła socjolog wsi Izabella Bukraba-Rylska, zob. I. Bukraba-Rylska, *Socjologia wsi polskiej*, Warszawa 2008, s. 106–131. Wielu socjologów (i nie tylko socjologów), dokonując namysłu nad wsią, próbowało rozpatrywać problematykę wsi i rolnictwa (także w perspektywie przyszłości) jako ściśle uzależnioną od kontekstu ustrojowego. Jan Szczepański, analizując problematykę polskiej kultury chłopskiej, pisał: *Podstawowym problemem jest przyszłość rolnictwa, a przede wszystkim rolnictwa chłopskiego w ustroju socjalistycznym*. J. Szczepański, *Chłopi i kultura chłopska w społeczeństwie polskim*, Warszawa 1988, s. 75.

⁴⁵ Por. R. Redfield, *The Folk Culture of Yucatan*, Chicago 1941; K. Górlach, *Socjologia obszarów wiejskich. Problemy i perspektywy*, Warszawa 2004, s. 30–34.

⁴⁶ Kongregacja ds. Wychowania Katolickiego, *Wskazania dotyczące studiów i nauczania doktryny społecznej Kościoła...*, dz. cyt., s. 178–179.

i rolnictwa. Szczególnie poruszające są liczne wypowiedzi Piusa XII związane z tragicznymi wydarzeniami, które dotknęły mieszkańców wsi. Oprócz słów pociechy z tekstów tych wydobyć można wielkie bogactwo myśli społecznej i troski duszpasterskiej⁴⁷ Nie wydaje się, aby to odległe w czasie, bogate nauczanie było jedynie kwestią historyczną, niewiele już mającą wspólnego z rzeczywistością współczesną. Obecna refleksja społeczna Kościoła przypomina zasady, które były artykułowane już w czasie pontyfikatu Piusa XII. Wydaje się, że należy do nich przede wszystkim zasada powszechnego przeznaczenia dóbr⁴⁸.

Każda myśl Piusa XII będąca odzwierciedleniem pragnień papieskich, by człowiek roli otrzymał w społeczeństwie należne mu miejsce, aby była przestrzegana zasada sprawiedliwości wobec wielkich rzesz rolników, aby waloryzować znaczenie samej pracy na roli – jest ze wszech miar warta przypomnienia, aktualizacji i adaptacji także współcześnie. Impostacja doktrynalna Piusa XII, dotycząca nie tylko spraw wsi i rolnictwa, wpisuje się w szeroki nurt myśli Kościoła, przekonanego, że chrześcijańska nauka społeczna jest szczególnie godna tego, by ją obwieszczać i nią się umacniać⁴⁹

IL SIGNIFICATO UMANO E SOCIALE DELLA CAMPAGNA E DELL'AGRICOLTURA SECONDO PIO XII

Riassunto

Caratteristica di Pio XII è soprattutto una visione universale. Sin dall'inizio dell'esistenza della Chiesa i successori di Pietro hanno dimostato di essere difensori della libertà e della giustizia, soprattutto là, dove l'una e l'altra erano agevolmente depresse, come appunto avveniva nelle campagne. Il contributo essenziale del papa Pio XII è il sostentamento morale e spirituale del suo insegnamento sul tema dell'agricoltura. La storia

⁴⁷ Por. Piusa XII, *Radiomessaggio ai colpiti delle alluvioni nella Padana (A.A.S., XLIII, 1951)*, w: G. D'Ascenzi, *I documenti pontifici sulla vita agricola*, dz. cyt., s. 235–237.

⁴⁸ Por. Pius XII, *Przemówienie w dniu Zielonych Świąt*, w: M. Radwan, L. Dyczewski, A. Stanowski (red.), *Dokumenty nauki społecznej Kościoła*, cz. 1, Rzym–Lublin 1987, s. 165.

⁴⁹ Por. Pio XII, *Lettera a Mons. J. Hayes Presidente del «Munitir na tire» (A.A.S., XLVI, 1954)*, w: G. D'Ascenzi, *I documenti pontifici sulla vita agricola*, dz. cyt., s. 292; Segreteria di Stato di S.S., *Lettera a Mons. L. Civardi per il II Convegno Nazionale A.C.L.I. Terra (Oss. Rom., 8 dic. 1954)*, w: tamże, s. 308.

della Chiesa e del mondo, con i loro movimenti sociali, economici e politici dimostrano vari interventi nel mondo agricolo. La civiltà rurale si realizza in modo particolare creando forme e strutture organizzative attraverso le quali sono possibili la coltivazione e la produzione di beni terreni. Il Papa apprezza l'etos del lavoro agricolo e soprattutto scorge attraverso lo sguardo storico – tradizionale, la caratterologia del coltivatore della terra. Tra le altre cose indica la laboriosità del lavoro agricolo, la semplicità e schiettezza di vita dell'agricoltore stesso, il rispetto dell'autorità (familiare, religiosa e statale), l'amore verso la propria patria e la fedeltà alle tradizioni. Pio XII ha affermato l'importanza delle strutture organizzative dell'attività agricola e il ruolo delle famiglie agricole. Il contributo di Papa Pio XII nel quadro teologico e umano dell'attività agricola è indubbiamente rilevante.

Tradotto da Don Pawel Prüfer